

WARTOŚCI UROCZYSTE W ŚWIADOMOŚCI MATURZYSTÓW PUŁAWSKICH W LATACH 1994-2009-2016

Solemn values in the consciousness of Puławy city high school graduates in the years 1994-2009-2016

Streszczenie

W artykule zostaną omówione wybrane wartości uroczyste uznawane przez maturzystów puławskich. Główna hipoteza badawcza zakłada, że młodzież maturalna znajduje się w fazie zaawansowanej młodości, częściowo uniezależnia się już od rodziny pochodzenia, a jej główne zainteresowania i działania przenoszą się poza rodzinę. Rozpoznaje ona już dokładnie swoje perspektywy życiowe, a równocześnie coraz wyraźniej ustala swoją hierarchię wartości i autonomię moralną. Wartości uroczyste, tzn. te, dla których warto poświęcić życie, zostaną omówione w świetle wyników badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994-2009-2016 w czterech szkołach ponadgimnazjalnych w Puławach. W latach 1994-2016 nie wystąpiły wyraźne zmiany w aprobach wartości uroczystych przez młodzież maturalną zamieszkującą w tym mieście. Wskaźnik przeciętny aprobaty jedenastu wartości zwiększył się nawet od 46,2% do 53,7%. Szczególnie niską pozycję w hierarchii wartości uroczystych zajmuje religia.

Słowa kluczowe: wartości uroczyste, religia jako wartość uroczysta, sekularyzacja, maturzyści

Abstract

This article will discuss selected solemn values accepted by Puławy City high school graduates. In the main research hypothesis, we assume that secondary school students are already at an advanced stage of adolescence, and partly become independent from the family as their main interests and activities move beyond the family environment. Young people at this stage of development already recognize exactly their life perspectives, and at the same time increasingly establish their hierarchy of values and moral autonomy. The solemn values, i.e. those to which it is worth dedicating one's life, are discussed in the light of the results of sociological research carried out in the years 1994-2009-2016 in four upper-secondary schools in Puławy. In the years 1994-2016 there were no significant changes in the approval of the solemn values by secondary school students in Puławy. The average approval rate of eleven values even increased from 46.2% to 53.7%. Religion is particularly low in the hierarchy of solemn values.

Keywords: solemn values, religion as a solemn value, secularization, high school graduates

Wprowadzenie

Ważne miejsce wśród wartości uznawanych przez młodzież zajmują wartości uroczyste. Gdy mówimy, że coś ma dla nas jakąś wartość, chcemy podkreślić, że ten przedmiot w naszym przekonaniu powinien być uznany za wartość (wartości uznawane) lub że jest on istotnie atrakcyjny dla nas, odczuwamy go jako wartość, jako coś pożądanego (wartości odczuwane). W przypadku omawianych badań wskaźnikiem wartości odczuwanych jest deklarowana gotowość narażania życia w ich obronie. Poświęcenie życia dla kogoś świadczy bez wątpienia

o ważności tej sprawy dla człowieka. Im wyższą pozycję w hierarchii wartości zajmuje jakaś wartość, tym trudniej jednostce jest z niej zrezygnować i tym więcej gotowa jest poświęcić dla jej realizacji. W obronie niektórych wartości ludzie potrafią zapłacić cenę najwyższą – własne życie (Mariański 2015: 904-905).

Wartości, dla których obrony jednostki są gotowe poświęcić życie, można nazwać wartościami uroczystymi. Wartości uroczyste odnoszą się do sytuacji, w których jakiś cel pochłania naszą energię, staje się bezpośrednim motywem naszych czynów, kiedy uwalniamy się na jakiś czas od codziennych trosk i zabiegów, w momentach szczególnych, wyjątkowych, odświętnych. Nawet jeżeli te wartości nie są odczuwane na co dzień, jednostka jest skłonna deklorować ich akceptację. Kryterium rozróżnienia między sferą wartości uroczystych i sferą codzienności nie zawsze jest intensywność przeżycia, ale na ogół wartości uroczyste zostawiają trwalsze skutki w psychice, są bardziej szanowane przez środowisko społeczne. Przeżycia związane z wartościami codziennymi mają bardziej charakter prywatny, są ważne w zwykłym bytowaniu ludzi (Ossowski 1967: 88-93).

O ile wartości codzienne wskazują na znaczenie w sferze praktycznej, o tyle wartości uroczyste (odczuwane) odnoszą się bardziej do sfery symbolicznej. Ich znaczenie będzie badane w sugerowanych sytuacjach konfliktu wartości i uznawanej preferencji wartości. Preferowanie wyraża się w sytuowaniu „przed” bądź w sytuowaniu „po”. Oznacza pozytywne przedkładanie jednej wartości nad inne lub nadawanie określonej wartości mniejszej preferencji niż pozostałym. W takich przypadkach trudno jest przyznać należne miejsce wszystkim wartościom równocześnie i w spójny sposób.

Nie tylko jednostki podzielają wartości uroczyste, lecz także grupy społeczne. „Wartości uroczyste są związane ze wzorami, jakie grupa społeczna oficjalnie stawia swoim członkom, podczas gdy wartości codzienne mogą dominować w życiu przeciętnego członka zespołu. Wartości uroczyste mogą odpowiadać okresom silniejszego natężenia łączności społecznej, okresom, w których silniej odczuwa się „ducha grupy”. Jednostka może tedy przejmować wartości obu skal nawet z tego samego środowiska społecznego: wartości odświętne w chwilach uroczystych, kiedy dochodzi do głosu ideologia grupy, wartości codzienne – w codziennym kontakcie z otoczeniem” (Ossowski 1967: 96). Wartości uroczyste mają za sobą zdecydowanie większy autorytet społeczny niż wartości codzienne. Są one w środowisku społecznym szanowane, intensywnie przeżywane w grupach społecznych, są darzone szacunkiem w określonym społecznym „my” (Szymczyk 2004: 126-129; Szymczyk 2005).

W niniejszym artykule zostaną omówione wybrane wartości uroczyste uznawane przez maturzystów puławskich. Główna hipoteza badawcza zakłada, że młodzież maturalna znajdująca się w późniejszej fazie adolescencji częściowo uniezależnia się już od rodziny pochodzenia, a jej główne zainteresowania i działania przenoszą się poza rodzinę. Rozpoznaje ona już dokładnie swoje perspektywy życiowe, a równocześnie coraz wyraźniej ustala swoją hierarchię wartości i autonomię moralną. Następuje także zachwianie, a niekiedy i rozpad ukształtowanych w rodzinie wartości i norm, które w coraz mniejszym stopniu wpływają na postępowanie jednostek. Młodzież maturalna szczególnie przeżywa kryzys tożsamości, w tym także kryzys tożsamości religijnej i moralnej. Wartości religijne i moralne stają się kwestią wyboru i wykazują się brakiem stabilizacji w czasie i swoistą ambiwalencją. Jest to cena, jaką płacą jednostki w warunkach radykalnych zmian społecznych. Nowoczesne społeczeństwa zindywidualizowane i spluralizowane charakteryzują się różnorodnością celów życiowych, akceptowanych norm, światopoglądów i stylów życia. Brakuje konsensu w odniesieniu do wspólnie uznawanych wartości i ich hierarchii.

Ankieta audytoryjną przeprowadzono w latach 1994-2009-2016 w czterech szkołach ponadgimnazjalnych w Puławach (w I Liceum Ogólnokształcącym im. Ks. Adama Czartoryskiego, w Społecznym Liceum Ogólnokształcącym im. Christiana Piotra Aignera, w Technikum nr 1 i w Technikum nr 2). Do dalszych analiz statystyczno-korelacyjnych w 2016 r. włączono 286 ankiet, co stanowiło 83,6% założonej próby badawczej. Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety pt. *Maturzyści a wartości moralne*, opracowany w 1993 r. w Katedrze Socjologii Moralności KUL, ubogacony w 2009 r. o kilka dodatkowych pytań. W czterech szkołach ponadgimnazjalnych kilkanaście osób nie wypełniło ankiety lub wypełniło ją tylko częściowo, inni byli – mimo ponawianych prób dotarcia do nich – nieosiągalni (w sumie 16,4%).

W całej zbadanej zbiorowości było więcej kobiet niż mężczyzn (58,7% wobec 41,3%), młodzieży z liceów ogólnokształcących mniej niż młodzieży z techników (48,3% wobec 51,7%), młodzieży ze wsi i miast do 20 tys. mieszkańców więcej niż młodzieży z Puław (61,9% wobec 38,1%), młodzieży z rodzin inteligenckich

(31,5%) i robotniczych (26,9%) więcej niż z rodzin chłopskich (14,3%; 2,8% – inne określenia, 24,5% – brak odpowiedzi), określających sytuację materialną swojej rodziny jako dość dobrą (39,2%) i przeciętną (32,5%) więcej niż określających ją jako wyraźnie dobrą (19,2%) lub złą (5,6%; 3,5% – brak odpowiedzi). Wśród ogółu zbadanych maturzystów puławskich 5,9% określiło siebie jako głęboko wierzących, 55,9% – jako wierzących, 16,8% – jako niezdecydowanych w sprawach wiary, 10,8% – jako obojętnych religijnie, 9,4% – jako niewierzących, 1,2% – brak odpowiedzi, 9,4% to uczestniczący w każdą niedzielę we mszy św., a niekiedy i częściej, 15,0% – w każdą niedzielę, 27,9% – od jednego do trzech razy w miesiącu, 27,3% – kilka razy w roku, 18,9% – w ogóle niepraktykujący, 1,4% – brak odpowiedzi (Mariański 2017: 225-252).

Postawy maturzystów puławskich wobec wartości uroczystych

W badaniach socjologicznych wskaźnikiem wartości uroczystych jest deklarowana gotowość narażenia życia w ich obronie. Ważny obszar konfliktu wartości może dotyczyć własnego życia i konkurujących z nim wartości podstawowych. Jeżeli nawet akceptowany przez ludzi system wartości codziennych oznacza w istocie koncentrację na sobie lub interesach wąsko rozumianych grup odniesienia, to jednak taka prywatno-indywidualistyczna orientacja życia nie wyklucza przywiązania do takich wartości, jak ojczyzna, wolność, godność, religia itp. Wartości, dla których jednostka jest gotowa poświęcić życie, można uznać za wartości przez nią odczuwane, przy różnym stopniu intensywności ich aprobaty. Z zagadnieniem konfliktu wartości jednostka niekoniecznie musi się stykać osobiście, może mieć jednak pewne opinie w rozważanej sprawie. Są jednak i takie wartości, w obronie których przynajmniej niektórzy ludzie nie byłiby skłonni oddać życia.

Poświęcenie życia dla kogoś czy czegoś świadczy bez wątplenia o ważności tej sprawy dla człowieka. Im wyższą pozycję w hierarchii wartości zajmuje jakaś wartość, tym trudniej jednostce jest z niej zrezygnować i tym więcej gotowa jest poświęcić dla jej realizacji. W obronie niektórych wartości ludzie potrafią zapłacić cenę najwyższą – własne życie. Wartości uroczyste uznawane teoretycznie nie muszą zbiegać się z działaniami, nie można jednak ich cenności stawiać na równi z wartościami codziennymi. I jedno, i drugie są ważne, a nawet niezbędne w życiu jednostek, grup społecznych i całego społeczeństwa.

Respondentów poproszono o dokonanie oceny przedstawionego im zestawu wartości ze względu na znaczenie, jakie przypisują poszczególnym wartościom w swoim życiu. Uzyskane wyniki empiryczne w odniesieniu do wartości, dla których warto poświęcić życie, przedstawia tabela 1, zawierająca tylko ogólne ustosunkowanie się do tych wartości, bez pomiaru wewnętrznej intensywności gotowości do poświęceń na rzecz tych wartości. Respondenci oceniali wybrane wartości według trzech kryteriów: „tak”, „nie”, „trudno powiedzieć”. W tabeli nr 1 umieszczono tylko odsetki odpowiedzi „tak”.

Tabela 1. Stosunek młodzieży szkolnej do wartości uroczystych (dane w proc.)

Kategorie odpowiedzi	1994	2009	2016
Obrona prawdy	40,1	41,6	47,6
Obrona ojczyzny	50,4	66,8	67,5
Obrona sprawiedliwości	51,2	49,2	56,3
Obrona wolności	64,9	68,8	76,6
Obrona własnych przekonań	46,7	43,2	42,7
Obrona równości społecznej	17,4	27,6	38,1
Obrona religii	33,9	41,2	40,9
Obrona pokoju	61,2	59,2	66,4
Obrona godności ludzkiej	52,5	59,2	59,4
Obrona idei socjalistycznych	1,7	10,0	9,8
Ratowanie ludzkiego życia	81,8	86,8	85,3

Źródło: badania własne.

W 2016 r. hierarchia wartości godnych poświęcenia życia przedstawiała się w interesujący sposób. Na czele wartości najsilniej odczuwanych znalazło się życie ludzkie (85,3%), a do najsłabiej odczuwanych należą idee socjalistyczne (9,8%). Do wartości wysoko cenionych należą jeszcze: wolność (76,6%), ojczyzna (67,5%), pokój (66,4%), godność ludzka (59,4%) i sprawiedliwość społeczna (56,3%). Poniżej granicy 50% sytuowały się cztery wartości: prawda (47,6%), własne przekonania (42,7%), religia (40,9%) i równość społeczna (38,1%). Przeciętny wskaźnik aprobaty wartości uroczystych wynosił 53,7% i był nieco wyższy od tego, który ustalono w badaniach maturzystów z pięciu miast (48,2%) (Mariański 2012: 237).

Wśród maturzystów puławskich w latach 1994-2016 nie wystąpiły wyraźne zmiany w aprobacie wartości uroczystych. Wskaźnik przeciętny tej aprobaty zwiększył się nawet z 46,2% do 53,7%. Tylko w kilku przypadkach zaznaczyły się wyraźniejsze zmiany (różnica ponad 10%). Odnosiły się one do takich wartości, jak obrona ojczyzny (różnica 17,1%), obrona wolności (różnica 11,7%) i obrona równości społecznej (różnica 20,7%). Jedynie w odniesieniu do obrony własnych przekonań wskaźnik aprobaty zmniejszył się o 4,0%. Stosunkowo nisko sytuował się przeciętny wskaźnik badanych, którzy zdecydowanie kwestionowali sens poświęcenia życia dla ważnych wartości (14,8%), oraz znacznie wyższy był wskaźnik tych, którzy nie wypowiedzieli się w jednoznaczny sposób lub w ogóle nie udzielili odpowiedzi (31,5%).

Podobnie wysokie wyniki uzyskano w roku szkolnym 2009/2010 wśród maturzystów lubelskich. W całej zbiorowości 39,3% badanych deklaroowało gotowość poświęcenia życia w obronie prawdy, 67,0% – w obronie ojczyzny, 53,7% – w obronie sprawiedliwości społecznej, 76,2% – w obronie wolności, 44,6% – w obronie własnych przekonań, 26,2% – w obronie równości społecznej, 50,6% – w obronie religii, 64,8% – w obronie pokoju, 62,9% – w obronie godności ludzkiej, 6,1% – w obronie idei socjalistycznych, 89,5% – w obronie życia ludzkiego (Rola 2016: 324). W 2005 r. w badaniach socjologicznych zrealizowanych przez Emilię Żerel uzyskano bardzo zbliżone wyniki: 41,8%, 61,2%, 54,4%, 69,2%, 49,6%, 30,0%, 44,0%, 68,3%, 55,8%, 8,8%, 86,0%. Wskaźnik przeciętny dla ocenianych sytuacji wynosił w 2005 r. 51,7%, w 2010 r. – 52,8%.

Jeszcze wyższy wskaźnik gotowości poświęcenia życia w obronie wartości skonstatowano w badaniach ogólnopolskich zrealizowanych wśród młodzieży szkół średnich w 2017 r. Na czele wartości najsilniej odczuwanych znalazło się życie ludzkie (82,4%). Do wartości wysoko cenionych należą jeszcze: wolność (75,3%), ojczyzna (70,7%), pokój (65,1%), godność ludzka (63,9%), sprawiedliwość społeczna (60,6%) i prawda (58,2%). Poniżej granicy 50% usytuowały się: własne przekonania (44,8%) i równość społeczna (43,5%). Do najsłabiej odczuwanych wartości („warto poświęcić dla niej życie”) należy religia (37,0%). Przeciętny wskaźnik aprobaty wartości uroczystych wynosił 60,2%, dezaprobaty – 9,5%, niezdecydowania – 19,8%, braku odpowiedzi – 10,6% (Mariański 2018: 347; Ochocki 2018: 280).

Do analiz korelacyjnych wybrano tylko dwie wartości: ojczyznę i religię. Kobiety w 2016 r. częściej niż mężczyźni deklaroowały gotowość poświęcenia życia w obronie ojczyzny (72,0% wobec 61,0%), młodzież z techników częściej niż z liceów ogólnokształcących (76,0% wobec 58,0%), młodzież ze wsi i z małych miast częściej niż młodzież z Puław (74,0% wobec 56,9%), młodzież określająca siebie jako wierząca częściej niż jako niewierząca (72,3% wobec 40,7%), młodzież regularnie uczęszczająca do kościoła częściej niż w ogóle niepraktykująca (71,4% wobec 50,0%).

Kobiety częściej niż mężczyźni wyrażały gotowość poświęcenia życia w obronie religii (48,8% wobec 29,7%), młodzież z techników częściej niż z liceów ogólnokształcących (43,9% wobec 37,7%), młodzież ze wsi i z małych miast częściej niż z Puław (47,5% wobec 30,3%), młodzież wierząca częściej niż niewierząca (54,2% wobec 7,4%), młodzież regularnie praktykująca częściej niż niepraktykująca (62,9% wobec 5,6%). Obydwie wartości częściej wybierały kobiety, młodzież z techników, mieszkająca na wsi lub w małych miastach oraz silniej związana z religią poprzez wierzenia i praktyki religijne.

Przekonanie o sensowności poświęcenia życia dotyczy w różnym stopniu zarówno wartości kolektywnych (ojczyzna, religia), jak i osobistych (życie osób bliskich, własne przekonania) oraz pewnych abstrakcyjnych ideałów (wolność, godność ludzka, sprawiedliwość społeczna). Gotowość ryzykowania własnym życiem nie ma charakteru powszechnego w pokoleniu młodych mieszkańców Puław i okolic, chociaż nie zmniejszyła się ona w latach 1994-2016. Należy odnotować wysoką aprobatę wartości „ojczyzna”, co stoi poniekąd w sprzeczności z lansowaną do niedawna tezą o zanikaniu patriotyzmu wśród młodzieży polskiej. Nie zmniejszyła się

w latach 1994-2016 ogólna aprobatą wartości religijnych, ale religia znajdowała się dopiero na dziewiątym miejscu wśród jedenastu ocenianych wartości.

Analiza wartości uroczystych wskazuje na znaczny jeszcze potencjał aksjologiczny, jaki jest ukryty w świadomości społecznej badanych maturzystów. Wydaje się jednak, że pewne wartości uroczyste będą tracić na znaczeniu w związku z upowszechnianiem się swoistej filozofii życiowej zorientowanej na realizację oczekiwań „tego świata”. Niewykluczone, że wśród osób deklarujących gotowość do poświęcenia i ofiary w obronie wartości religijnych traktuje się niekiedy religię bardziej jako wartość wspólną niż jako wartość osobową. Badania socjologiczne z lat 1994-2016 nie ujawniły żadnego załamania się gotowości młodzieży maturalnej do poświęceń dla obrony wartości, przynajmniej w sferze deklaratywnej. Prawdopodobnie na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. pogłębił się rozdział pomiędzy stosunkowo jeszcze wysoką gotowością do poświęcenia życia dla obrony wartości w sytuacjach wyjątkowych i dramatycznych a aprobatą tych wartości w sytuacjach zwykłych i codziennych. W ostatniej dekadzie nastąpiła pewna stabilizacja w zakresie ustosunkowania się do wartości uroczystych.

Religia jako wartość uroczysta

W świetle przedstawionych powyżej wyników badań empirycznych można powiedzieć, że religia nie jest zbyt cenioną wartością w porównaniu z innymi wartościami. Tylko mniejszość badanych maturzystów puławskich deklaruwała gotowość poświęcenia życia w obronie religii. Gotowość do poświęcenia życia w obronie religii była badana jeszcze w innym kontekście, a mianowicie w kontekście zasugerowanego konfliktu zachowania wiary za cenę utraty życia. Stosunek młodzieży do tego problemu wskazuje na siłę zakotwiczenia się wartości religijnych w świadomości człowieka. Oceniany przez respondentów konflikt pomiędzy wyznawaną wiarą religijną a ewentualną utratą życia zostaje jeszcze bardziej uszczegółowiony przez dookreślenie w pytaniu kwestionariusza ankiety – „przez człowieka głęboko wierzącego”.

Kościół katolicki zawsze mówił o wolności w powiązaniu z wiarą i zachęcał wiernych, aby w hierarchii wartości na pierwszym miejscu stawiali wiarę i byli zdolni poświęcić wszelkie dobra dla niej, wolność, a nawet życie, aby byli zdolni do najwyższego świadectwa, aż do męczeństwa. Od początku istnienia chrześcijaństwa jego wyznawcy doznawali prześladowań, przemocy, a nawet ginęli z powodu swej wiary i postępowania zgodnego z ewangeliczną prawdą. Jan Paweł II podkreślał często, że człowiek wierzący, poważnie traktujący swoje chrześcijańskie powołanie, w którym męczeństwo jest możliwością zapowiedzianą już w Objawieniu, nie może usunąć tej perspektywy z horyzontu własnego życia. „Męczeństwo jest zawsze wielką i radykalną próbą dla człowieka. Najwyższą próbą człowieczeństwa, próbą godności człowieka w obliczu samego Boga. Tak, to jest wielka próba człowieka rozgrywająca się na oczach samego Boga, ale także i świata, który o Bogu zapomina. W tej próbie człowiek odnosi zwycięstwo, wsparty mocą Boga, i staje się wymownym świadkiem tej mocy” (Jan Paweł II 2001: 13).

Można założyć, że problem męczeństwa chrześcijan za wiarę nie jest czymś abstrakcyjnym dla młodzieży maturalnej, zarówno gdy chodzi o całą historię chrześcijaństwa, jak i martyrologię wyznawców Chrystusa w XX w., a także obecnie w różnych krajach. Badanej młodzieży maturalnej w Puławach postawiono w ankiecie następujące pytanie: „Gdyby nie chodziło, jak w poprzednim pytaniu, o odwołanie swoich poglądów naukowych, lecz o wyparcie się wyznawanej wiary religijnej przez człowieka głęboko wierzącego, to jaki rodzaj postępowania ocenił(a)byś wyżej? 1. Wyparcie się wiary i zachowanie życia; 2. Wyznanie wiary i śmierć; 3. Mam inne zdanie na ten temat (jakie?)”.

Pytanie to po raz pierwszy postawiono respondentom w połowie lat siedemdziesiątych XX w. W całej zbiorowości młodzieży polskiej będącej w wieku 16-29 lat 17% badanych wybrało odpowiedź „wyżej cenię wyparcie się wiary i zachowanie życia”, 39% – „wyżej cenię niezgodę na wyparcie się wiary i śmierć”, 35% – „nie mam zadania na ten temat”, 8% – „mam inne zdanie na ten temat”, 1% – brak odpowiedzi. Ani wiek badanych, ani miejsce zamieszkania, ani pozycja zawodowa rodziców nie różnicowały poglądów młodzieży w omawianej sprawie. Przewaga deklaracji godnościowych (heroicznych) nad deklaracjami utylitarnymi była w drugiej sprawie (obrona wartości religijnych) bardziej wyraźna niż w pierwszej (obrona wartości naukowych). Być może przekonania religijne wydawały się badanym bliższe lub ważniejsze od przekonań naukowych, a na

ocenie odstępstwa od nich mógł zaważyć tradycyjny stereotyp wyrażony w określeniu „wyparcie się wiary” (Kiciński, Kurczewski 1977: 70-71).

Młodzież ze szkół średnich Tarnowa, Nowego Sącza i Brzeska w 1992 r. deklarowała w 1,9%, że wyparłaby się wiary, aby ratować swoje życie, w 68,0% – nie zaparłaby się wiary i wybrałaby śmierć, w 10,0% – proponowała inne rozwiązania, w 19,2% – była niezdecydowana, 0,8% – nie udzieliło odpowiedzi. Opcję heroiczną (poświęcenie życia) częściej wybierała młodzież mieszkająca na wsi niż w mieście (75,9% wobec 63,4%), częściej dziewczęta niż chłopcy (76,2% wobec 61,5%), częściej młodzież z pierwszych klas szkoły średniej niż maturzyści (76,5% wobec 61,1%), częściej młodzież z liceów ogólnokształcących niż z techników (75,8% wobec 60,5%)¹.

Wśród młodzieży z dwóch liceów ogólnokształcących w Rybniku w 1993 r. 3,8% badanych wybrało twierdzenie mówiące o wyparciu się wiary i zachowaniu życia, 72,1% – o wyznaniu wiary i poniesieniu śmierci, 5,1% – miało inne zdanie na ten temat, 18,7% – nie miało zdania, 0,3% – brak odpowiedzi; w 1996 r. odpowiednio: 6,9%, 66,7%, 3,8%, 22,6%, 0,0%. Zdecydowana większość młodzieży licealnej deklarowała gotowość do obrony wiary nawet za cenę utraty życia, chociaż pomiędzy pierwszym i drugim badaniem ankietowym grupa młodzieży należąca do tej kategorii zmniejszyła się o 5,4%. Tylko nieliczni licealiści wyrażali się z aprobatą o wyrzeczeniu się wiary przez człowieka głęboko wierzącego dla zachowania życia. Znaczna część młodzieży nie potrafiła udzielić odpowiedzi na postawione pytanie (Smyczek 2002: 277-278).

W całej zbiorowości młodzieży maturalnej z pięciu miast (Szprotawa, Kraśnik, Puławy, Dęblin, Gdańsk) w 1994 r. 6,9% badanych wyżej oceniło wyparcie się wiary, 50,7% – wyżej wyznanie wiary, 8,8% – miało inne zdanie, 33,1% – nie miało zdania na ten temat, 0,6% – brak odpowiedzi; w 2009 r. (odpowiednio) – 16,4%, 47,2%, 1,7%, 34,4%, 0,3%. W latach 1994-2009 nastąpił wzrost o 9,5% postaw pragmatycznych i spadek o 3,5% postaw heroicznych. Zmiany dokonały się kosztem postaw pośrednich, reprezentowanych przez tych, którzy szukali rozwiązania kompromisowego między obroną wiary i zachowaniem życia (różnica 7,1%) (Mariański 2011: 389).

W roku szkolnym 2009/2010 maturzyści lubelscy w 10,1% wyżej ocenili wyparcie się wiary w sytuacji konfliktu niż wyznanie wiary, 57,2% – wyżej wyznanie wiary, 2,6% – miało inne zdanie, 29,5% – nie miało zdania na ten temat, 0,6% – brak odpowiedzi. Rozwiązanie „wyznanie wiary i śmierć” częściej wybierali badani z liceów ogólnokształcących niż z techników (61,9% wobec 53,9%), a szczególnie z liceów profilowanych (44,6%), kobiety nieco częściej niż mężczyźni (58,7% wobec 55,5%), mieszkający na wsi (55,9%) i w miastach do 100 tys. mieszkańców (50,5%) rzadziej niż w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców (61,0%), głęboko wierzący (73,9%) częściej niż obojętni religijnie i niewierzący (27,0%) (Rola 2016: 214-215).

W całej zbiorowości młodzieży z województwa lubelskiego w 2010 r. 60,6% badanych deklarowało, że warto umierać w obronie wiary lub za swoje przekonania religijne, z kolei 39,4% – że nie warto. Pierwsze stanowisko prezentowało 66,3% badanych kobiet i 51,9% mężczyzn, 63,5% – mieszkających na wsi, 62,0% – w małych miastach, 54,9% – w średnich miastach i 49,1% – w dużym mieście (Lublin), 71,9% – wierzących, 54,2% – niezdecydowanych, ale przywiązanych do tradycji religijnej, 23,6% – obojętnych religijnie, 23,0% – niewierzących (Miszczak 2014: 350-351).

W dotychczasowych badaniach socjologicznych konstatowano, że znaczna część młodzieży szkolnej deklarowała gotowość poświęcenia życia w obronie wiary: 39,0% badanych w latach siedemdziesiątych XX w., 68,0% młodzieży z Tarnowa, Nowego Sącza i Brzeska, 66,7% młodzieży z Rybnika, 57,2% maturzystów z Lublina, 60,6% młodzieży z woj. lubelskiego, 48,2% maturzystów z pięciu miast (Mariański 2012: 239). Jeżeli wyrzeczenie się wiary dla zachowania życia należy uznać za wyraz postawy pragmatycznej, to gotowość obrony własnych przekonań religijnych nawet za cenę utraty życia jest wyrazem postawy heroicznej i godnościowej (Grzesik 2002: 242-243). W kontekście tych danych procentowych przedstawiono w tabeli 2 wyniki badań socjologicznych zrealizowanych w Puławach w latach 1994-2016.

1 K. Świąś, *Wartości religijno-moralne młodzieży na przykładzie wybranych szkół średnich diecezji tarnowskiej. Studium socjologiczne*, Lublin 1994 (maszynopis pracy doktorskiej).

Tabela 2. Opinie maturzystów na temat konfliktu „wiara i życie” (w proc.)

Kategorie odpowiedzi	1994	2009	2016
Wyparcie się wiary	7,0	16,4	16,1
Wyznanie wiary	57,9	47,2	44,1
Inne zdanie	5,8	1,7	2,8
Brak zdania	28,1	34,4	35,7
Brak odpowiedzi	1,2	0,3	1,4
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne.

W 2016 r. obrona własnych przekonań religijnych, nawet w obliczu utraty życia, została pozytywnie oceniona przez 44,1% badanych maturzystów puławskich. Obrona własnych poglądów religijnych i wierność sobie jest tu bardzo ważną wartością, w przypadku niektórych – być może – nawet wartością absolutną. Co szósty ankietowany wyrażał się z aprobatą o wyrzeczeniu się wiary przez człowieka głęboko wierzącego dla zachowania życia (16,1%), co trzeci respondent nie zajął stanowiska w tej sprawie (35,7%) i tylko nieliczni mieli inne zdanie (2,8%) lub nie udzielili odpowiedzi (1,4%). Niezdecydowanie w omawianej kwestii jest do pewnego stopnia zrozumiałe ze względu na charakter ocenianej sytuacji.

W latach 1994-2016 zaznaczył się wzrost postaw pragmatycznych (różnica 9,1%) i spadek postaw heroicznych, godnościowych (różnica 13,8%). Skonstatowany wzrost postaw pragmatycznych w kontekście obrony wiary religijnej może być interpretowany jako przejaw procesów sekularyzacyjnych. Wśród osób, które miały inne zdanie na temat rozwiązania konfliktu „wiara a życie”, odnotowano zróżnicowane opinie.

„Myślę, że umieranie za wiarę jest szlachetne, ale też głupie i wątpliwe, aby Bóg tego oczekiwał”; „Zabijając dla religii to odwrotność Lucyfera”; „W zależności od sytuacji umrzeć, a czasami należy zachować życie”; „Niech każdy robi, co mu się podoba, najlepiej nie należeć do żadnej religii”; „Religia nie jest warta tego, by za nią umierać”; „Osoba ta mogłaby skłamać, a później się wypowiadać”; „Nie mogę tego oceniać, to kwestia wyboru, nie powinno być takich sytuacji”; „Oficjalne wyparcie się wiary, ale w duchu głębokie przekonanie”; „Jako osoba niewierząca nie rozpatrzuję kwestii wiary z punktu widzenia religii, ale jako z własnego przekonania, którego zgodnie z sumieniem należy bronić”; „Trzeba rozpatrzeć tu okoliczności, np. matka żyje nie tylko dla siebie, ale i dla dzieci, więc osierocenie ich mogłoby być większym złem niż wyparcie się wiary”; „Działać w ukryciu, głosić Królestwo Boże”; „Nie jestem wierzący, więc nie wiem”.

Prawie co piąty ankietowany spośród tych, którzy wybierali inne niż sugerowane rozwiązanie, nie potrafił uzasadnić swojego stanowiska lub udzielił odpowiedzi ogólnikowej na ten temat. Ci, którzy wybierali stanowisko pośrednie pomiędzy wyparciem się wiary a zachowaniem życia, wskazywali na zróżnicowane argumenty, które ewentualny konflikt pozwalają rozwiązać w sposób kompromisowy, minimalizują go lub w ogóle wykluczają w dzisiejszych czasach (nie ma sprzeczności między nauką i religią). W wypowiedziach respondentów nie pojawia się argumentacja godnościowa, niekiedy tylko pośrednio można ją odczytać z udzielanych odpowiedzi. W każdym razie alternatywa odrzucenia jednej czy drugiej wartości wydaje się tym respondentom niepełna lub fałszywa.

Jeżeli gotowość obrony własnych przekonań religijnych uznać za przejaw postawy heroicznej (godnościowej), to wyrzeczenie się wiary dla zachowania życia będzie wyrazem postawy pragmatycznej. Kobiety znacznie rzadziej niż mężczyźni aprobują wyrzeczenie się wiary (8,9% wobec 26,3%) i wyraźnie częściej dezaprobuje takie zachowania (47,6% wobec 39,0%). Kobiety znacznie częściej niż mężczyźni nie potrafiły dokonać jednoznacznego wyboru spośród dwóch alternatyw (40,5% wobec 28,8%). Około dwóch piątych ankietowanych kobiet i prawie trzecia część badanych mężczyzn nie zajęły stanowiska w tej sprawie, co wydaje się do pewnego stopnia zrozumiałe ze względu na traumatyczny charakter ocenianej sytuacji.

Typ szkoły różnicował wybór postaw heroicznych i pragmatycznych. Młodzież szkół licealnych w 18,1% wybierała alternatywę „życie”, w 39,1% – alternatywę „wiara”, w 4,3% – miała inne zdanie, 37,0% nie określiło swojego stanowiska („trudno powiedzieć”), 1,4% nie udzieliło odpowiedzi; młodzież z techników (odpowiednio) – 14,2%, 48,6%, 1,4%, 34,5%, 1,4%. Młodzież licealna rzadziej niż młodzież z techników

wybierała postawę heroiczną. Ankietowani maturzyści mieszkający na wsi lub w małych miastach rzadziej niż mieszkający w Puławach opowiadali się za wyborem pragmatycznym (14,7% wobec 18,3%), częściej za wyborem postaw heroicznych (48,6% wobec 36,7%) i rzadziej nie mieli zdania w omawianej sprawie (33,9% wobec 38,5%).

Głęboko wierzący i wierzący w 57,6% pochwalali u człowieka głęboko wierzącego obronę własnej wiary kosztem utraty życia. Wskaźnik ten zmniejszał się w miarę przechodzenia do kategorii osób o coraz słabszych więziach z religią i osiągał poziom 11,1% u niewierzących. Wyparcie się wiary dla zachowania życia było godne pochwały dla 10,7% ankietowanych wierzących, 19,4% niezdecydowanych w sprawach wiary, ale przywiązanych do tradycji religijnych, 20,8% obojętnych religijnie i 40,7% niewierzących. Większa religijność nie zawsze skłaniała do aprobaty postaw heroicznych w omawianym aspekcie, mniejsza religijność nie zawsze oznaczała preferowanie postaw pragmatycznych. Także zmienna niezależna „praktyki religijne” różnicowała w wyraźny sposób wybory postaw heroicznych (godnościowych) i pragmatycznych w świadomości puławskich maturzystów. Postawę heroiczną prezentowało 58,6% badanych praktykujących w każdą niedzielę, 56,6% praktykujących kilka razy w miesiącu, 43,8% praktykujących raz w miesiącu lub kilka razy w roku i 13,0% w ogóle niepraktykujących.

Postawę heroiczną wśród puławskich maturzystów, w sensie obrony własnych przekonań religijnych za cenę utraty życia, w 2016 r. częściej deklarowali: kobiety, uczniowie techników, młodzież mieszkająca na wsi lub w małych miastach, deklarująca się jako wierząca i regularnie praktykująca. W kontekście zgromadzonych wypowiedzi młodych Polaków można zauważyć, że mniej niż połowa badanych wyżej oceniła wyznanie wiary religijnej, nawet jeżeli pociągnęłoby to za sobą daleko idące konsekwencje. Odsetek ten jest znacznie większy niż w wypadku wyparcia się wiary przez człowieka głęboko wierzącego. Można domniemywać, że dla wielu młodych ludzi religia stanowi wciąż ważną wartość jako kryterium nadające sens i znaczenie ludzkiemu życiu, jako kryterium oceny ważności wartości i norm, wzorów zachowań i celów życiowych.

W 2016 r. znaczna część puławskich maturzystów nie potrafiła zająć konkretnego stanowiska wobec przedstawionej do oceny sytuacji konfliktowej, co może wskazywać – przynajmniej w niektórych przypadkach – na poszukiwanie wyjścia pośredniego i kompromisowego. W porównaniu z wyżej przytoczonymi wynikami innych badań socjologicznych puławscy maturzyści w większym stopniu preferują postawy pragmatyczne, a w mniejszym stopniu postawy heroiczne. Wyniki przeprowadzonych badań nie potwierdziły tezy, że w systemie etycznym współczesnej młodzieży dominują wartości utylitarne (jeśli nie wręcz hedonistyczne), a czyny heroiczne podejmowane w imię obrony wartości wyższych są traktowane jako przejaw życiowej naiwności.

Podsumowanie

W latach 1994-2016 nie wystąpiły wyraźne zmiany w aprobacie wartości uroczystych przez młodzież maturalną w Puławach. Przeciętny wskaźnik aprobaty jedenastu wartości zwiększył się nawet z 46,2% do 53,7%. Szczególnie niską pozycję w hierarchii wartości uroczystych zajmuje religia. Niezależnie od oceny prognostycznej wymowy uzyskanych wypowiedzi maturzystów puławskich należy podkreślić stosunkowo wysoki poziom werbalnej aprobaty wartości uroczystych. Młodzież, która wykazuje wiele troski o wartości codzienne, nie jest pozbawiona aspiracji skierowanych ku wartościom wyższym. Dla ich obrony byłaby ona skłonna zapłacić cenę najwyższą, z poświęceniem własnego życia łącznie. Deklarowana wysoka aprobata wartości uroczystych nie może przesłonić jednak rzeczywistych procesów przemian wartości, dokonujących się w skali indywidualnej i społecznej.

W przyszłości mogą się zmieniać nie tylko poszczególne wartości, ale także struktury przekazu wartości i wzory zachowań. W związku ze zmianami społeczno-kulturowymi i społeczno-gospodarczymi mogą zyskiwać na znaczeniu jedne wartości, tracić inne, a niektóre nawet zupełnie zanikać. Wraz z postępującą pluralizacją systemów wartości oraz utratą społecznego znaczenia Kościoła katolickiego i jego instytucji ranga wartości religijnych ulegnie – być może – pewnemu osłabieniu. Niektórzy socjologowie podkreślają, że w polskim społeczeństwie „zarysowuje się wyraźny opór przeciwko wychodzeniu Kościoła ze sfery *sacrum*, sfery wartości odświętnych i wspólnotowych oraz próbie jego wkroczenia w sferę *profanum*, sferę wartości i przekonań regulujących doczesne życie jednostek. Widoczna w postawach wobec Kościoła walka o wyznaczenie

granic tego, co publiczne, a tym samym regulowane administracyjnie oraz tego, co prywatne i jako takie, podlegające indywidualnym decyzjom, wydaje się być jednym z podstawowych wymiarów zarysowujących się na polu reprezentacji symbolicznych” (Marody 1993: 98).

Bibliografia

- Grzesik A. (2002), *Między kryzysem a odrodzeniem moralności. Wartości moralne w świadomości studentów*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Jan Paweł II (2001), *Świadectwo męczenników XX wieku wspólnym dziedzictwem Kościołów*. „Ethos” 1-2, s. 11-16.
- Kiciński K., Kurczewski J. (1977), *Poglądy etyczne młodego pokolenia Polaków*. Warszawa: Wydawnictwa Radia i Telewizji.
- Mariański J. (2011), *Przemiany moralne polskich maturzystów w latach 1994-2009. Studium socjologiczne*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mariański J. (2012), *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mariański J. (2015), *Wartości uroczyste* [w:] J. Mariański (red.), *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, s. 904-905.
- Mariański J. (2017), *Religijność maturzystów puławskich w procesie przemian*. „Zeszyty Naukowe KUL” 2, s. 225-252.
- Mariański J. (2018), *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988-1998-2005-2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Marody M. (1993), *Spółczesność polskie w procesie przemian* [w:] M. Grabowska, A. Sułek (red.), *Polska 1989-1992. Fragmenty pejzażu*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, s. 93-100.
- Miszczak E. (2014), *Świętość w religijnej świadomości maturzystów województwa lubelskiego. Studium socjologiczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Ochocki A. (2018), *Naród i wartości* [w:] S.H. Zaręba, M. Zarzecki (red.), *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988-1998-2005-2017*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, s. 275-283.
- Ossowski S. (1967), *Dziela*, t. 3 (*Z zagadnień psychologii społecznej*). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rola M. (2016), *Wartości moralne w świadomości maturzystów lubelskich. Studium socjologiczne*. Lublin: Drukarnia Standruk.
- Smyczek L. (2002), *Dynamika przemian wartości moralnych w świadomości młodzieży licealnej. Studium panelowe*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Szymczyk J. (2004), *Odkrywanie wartości. Z problematyki socjologiczno-aksjologicznej*. Lublin: Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia.
- Szymczyk J. (2005), *Pomiędzy marzeniami a faktami. Szkice socjologiczne*. Lublin: Norbertinum.